

AZ ARANYKOR ÉS LEÁLDOZÁSA – '68 KORSZAKA

POLÓNYI ISTVÁN

Debreceni Egyetem, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet
ELTE TáTK Oktatás- és Ifjúságkutató Központ

A tanulmány célja, hogy – 1968 kapcsán – a 60-as és a 70-es évek társadalom- és gazdaságtörténeti, valamint gazdaságpolitikai összefüggéseit röviden áttekintse, a diáklázadások gazdasági, társadalmi hátterét valamennyire megvilágítsa.

Először egy rövid történelmi áttekintést ad az írás az '50-es évek végétől a '70-es évek elejéig tartó időszak legfontosabb történelmi eseményeiről. Ezt követően a fejlett világban a '60-as években induló posztindusztriális korszak társadalmi, gazdasági és oktatási összefüggéseit ismerteti röviden. Majd a '60-as évek végén megtorpanó jóléti állam társadalmi sajátosságait vázolja fel, bemutatva a gazdaságpolitikai korszakváltást: a keynesiánizmus leáldozását és a libertariánus megközelítés felerősödését.

Befejezésül az írás rámutat, hogy a 60-as évek vége fontos korszakhatár volt, amelyet a diáklázadások mintegy lakmuspapírként jeleztek.

Kulcsszavak: posztindusztriális korszak, jóléti állam, keynesiánizmus, liberális gazdaságpolitika

The aim of the study is to briefly review the social and economic history and economic policy contexts of the 60s and 70s to illuminate the economic and social background of student rebellion in 1968.

First, it looks at the most important historical events in a brief historical review from the late 1950s to the early 1970s. Subsequently, the paper presents the social, economic and educational contexts of the post-industrial era in the 1960s in the developed world. Then the study describes the social characteristics of a welfare state in the late '60s, it also presents the economic policy shift: the decline of Keynesianism and the libertarian approach of revival.

In conclusion, the paper points out that the end of the '60s was an important milestone that the student revolutions indicated as litmus paper.

Keywords: post-industrial era, welfare state, keynesianism, liberal economic policy

Levelező szerző: Polónyi István, Debreceni Egyetem, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet,
4032 Debrecen, Egyetem tér 1. E-mail: istvan.polonyi@arts.unideb.hu

Ebben az írásban – 1968 kapcsán – a 60-as és a 70-es évek társadalom- és gazdaságtörténeti, valamint gazdaságpolitikai összefüggéseit igyekszünk felvillantani, kipillantva nagyon röviden az oktatáspolitikára is. Nem az a célunk, hogy megmagyarázzuk a 68-as „majdnem forradalom” okait, hanem az, hogy a gazdasági, társadalmi hátterét valamennyire megvilágítsuk.

Kis történelmi áttekintés

Először röviden összefoglaljuk a 60-as éveknek és a 70-es évek elejének legfontosabb világtörténelmi eseményeit, jöllehet az írás későbbi része csak a fejlett országokkal foglalkozik. Egy ilyen áttekintés persze mindig szubjektív, törvényszerű, hogy az írójának elfogultságait és persze – kora miatt csak utólag szerzett – élményeit tükrözi.

A 60-as évek tulajdonképpen az 50-es évek végén kezdődnek, három korszakos eseménnyel.

Az egyik 1957. március 25-én az Európai Gazdasági Közösség (a mifelénk Közös Piacként is emlegetett szervezet) megalakítása, amelyet hat állam (Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és a Benelux országok)¹ hozott létre vámuniót, közös versenypolitikát, azonos piaci feltételeket kialakítva.

A másik a szovjet Szeptnyik 1. műhold 1957. október 4-i felbocsátása, ami az űrkorszak kezdete és a szputnyiksokk kiváltója Amerikában. E sokk az USA oktatásának fejlesztésétől a tudományos, technikai ráfordítások növelésén át egészen a társadalmi rend megörzésére tett erőfeszítésekig igen jelentős szerepet játszott (*Herold 1974*).

És a harmadik esemény az, hogy 1959-ben az USA gyógyszerértáraiba kerül az első, Enovid nevű hormonális fogamzásgátló tabletta, amely nagy szerepet játszott a szexuális forradalom kezdetében. Magyarországon 1967-ben az MSZMP KB és PB határozatai nyomán került a gyógyszerárakba a kizárólag receptre kapható Infecundin. De Nyugat-Európában is csak a 60-as évek második felében kezd elterjedni a fogamzásgátló pirula.²

Ám legalább ilyen korszakos esemény a Beatles 1959-es (más források szerint 1960-as) megalakulása.

1960 egyik, akkor még talán nem annyira feltűnő, de mintegy másfél évtized múlva a korszak gazdasági hanyatlására kiható eseménye a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (OPEC) megalakulása.

1961 januárjában a demokrata párti John F. Kennedy lesz az USA elnöke.³ Április 12-én J. A. Gagarin (1934–1968) űrhajója megkerüli a Földet, ami még inkább felerősíti a szputnyiksokkot Amerikában. Ennek nyomán május 25-én Kennedy a Kongresszusban mondott beszédében az évtized végére amerikai Holdra szállást ígér. Augusztus

¹ Az Egyesült Királyság majd csak 1973-ban csatlakozhatott – a franciák addig tartó ellenállása miatt – Dániával és Írországgal, majd Görögország 1981-ben, Portugália és Spanyolország pedig 1986-ban. Az Európai Gazdasági Közösség alapjain alakult meg 1993-ban az Európai Unió.

² Mint *Hadas (1997)* írja: „A szexuális forradalom szempontjából a fogamzásgátló pirula legalizálását rendkívül fontosnak tartom. Ezt egyébként egy protestáns gaulle-ista képviselőnek sikerült egy ilyen protestáns szabadkőműves készletettségéből fakadóan átvinnie a parlamentben, de csak 67-ben. Megjegyzem, ezt egyébként sokan elfelejtik, hogy Európában a hatvanas években nagyon sokszor szülői beleegyezés kellett ahhoz, hogy egy nem férjezett lány pirulát szedhessen!”

³ A négy legjelentősebb ország (USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország) kormányzaton lévő vezetőit (és pártjaikat) a 60-as és 70-es években a Mellékletben soroljuk fel.

13-án elkezdik felépíteni a berlini falat. November 1-jén Sztálin holttestét titokban eltávolítják a Mauzóleumból.

1962 legemlékezetesebb eseménye a kubai rakétaválság. Ez évben jelenik meg Milton Friedman *Kapitalizmus és szabadság* című könyve.

1963. június 26-án Kennedy elmondja híres beszédét a berlini falnál: „ich bin ein Berliner”. Martin Luther King pedig a washingtoni Lincoln-emlékműnél arról beszél, hogy „van egy álmom, hogy egy nap Georgia vörös dombjain az egykori rabszolgák fiai és az egykori rabszolgatartók fiai képesek lesznek együtt leülni a testvériség asztalához”. Létrejön a forró drót majd az atomcsendgyezmény az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia aláírásával (Kína és Franciaország viszont nem csatlakozik). November végén megölik Kennedy elnököt.

'64-ben Nagy-Britanniában győz a munkáspárt, Wilson lesz a miniszterelnök. Augusztus 2-án a tonkini incidens nyomán az USA belép a vietnami háborúba. Októberben leváltják Hruscovot (aki 1971-ben hal meg), és Brezsnyev lesz az új első titkár.

'65-ben Nicolae Ceaușescu lesz Romániában a párt első titkára.

'66 augusztusában a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága a „nagy proletár kultúrforradalomról” hoz határozatot, elkezdődik Mao Ce-tung kulturális forradalma – ami a párton belüli ellenzék felszámolását célozta, de az egész kínai értelmiség meghurcolásával és az ország terrorizálásával járt, és majd csak a vezér halálával, 1976-ban ért véget.

'67-ben megalakul itthon az új gazdasági mechanizmus iránt elkötelezett Fock Jenő kormánya. Decemberben Dél-Afrikában Christiaan Barnard végrehajtja az első szívátültetést.

1968. április 11-én Nyugat-Berlinben merényletet követnek el Rudi Dutschke (a Német Szocialista Diákszövetség elnöke) ellen, amelynek nyomán diákmegmozdulásokra kerül sor Németországban. Márciusban a párizsi egyetem nanterre-i fakultásán, majd májusban a Sorbonne-on diáklázadás tör ki, mindkét esemény meghatározó főszereplője Cohn-Bendit (akit kiutasítanak Franciaországból). A szakszervezetek szolidaritási tüntetéssel állnak ki a diákok mellett, amit általános sztrájk követ, amely júniusban ér véget.

Ugyancsak '68-ban vezetik be Magyarországon az „új gazdasági mechanizmust”. Januárban a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) első titkára Alexander Dubček lesz. Áprilisban a CSKP a demokratizálás mellett foglal állást. Augusztus 21-én a Varsói Szerződés 200 ezer katonával megszállja Csehszlovákiát.

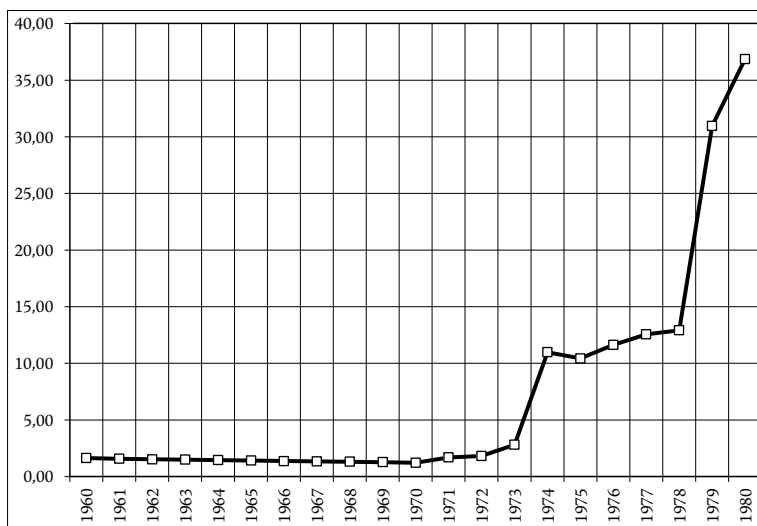
Szintén '68-as esemény, hogy áprilisban Martin Luther King merénylet áldozata lesz.

'69-ben a republikánus Richard Nixon lesz az USA elnöke, áprilisban visszavonul De Gaulle, majd egy év múlva meghal. Július 20-án Neil Armstrong a Holdra lép. Ebben az évben repül először a Concorde szuperszonikus repülőgép és a Boeing 747 is. Megrendezik Woodstockban a rockfesztivált.

'70-ben megbukik a munkáspárti kormány Angliában, az új miniszterelnök a konzervatív Heath lesz.

1971. augusztus 15-én Nixon megszünteti a dollár aranyra válthatóságát, összeomlik a Bretton Woods-i rendszer. Júniusban meghal Lukács György, szeptemberben Mindszenty József bíboros amnesztiát kap (s elhagyja Magyarországot).

1972 májusában aláírják a SALT-1 (fegyverkorlátozási) szerződést. Szeptemberben túsodrámát a müncheni Olimpián. Novemberben Magyarországon vége az új gazda-

1. ábra: A nyersolaj éves átlagos ára (\$/hordó) – folyóáron (Forrás: https://datamarket.com/data/set/1dic/crude-oil-avg-spot-bbl-current#!ds=1dic&display=line_adatái alapján saját szerkesztés)

sági mechanizmusnak (Brezsnyev listát ad át Kádárnak az eltávolítandó káderekről). December 7-én startol az Apollo 17, ennek útja során lép máig utoljára a Holdra ember.

1973 januárjában létrejön az USA és Vietnam békekötése – vége a háborúnak. 1973. október 6-án robbant ki a jóm kippúri (engesztelés napi) háború,⁴ majd nyomában az OPEC felfüggeszti az olajexportot az Izraelt támogató országok részére, az olajár négyeszeresére nő.

1973-tól erősödő gazdasági válság, amelynek oka részint a 1968-69-es évek bérrobbanása, részint az olajválság (1. ábra).

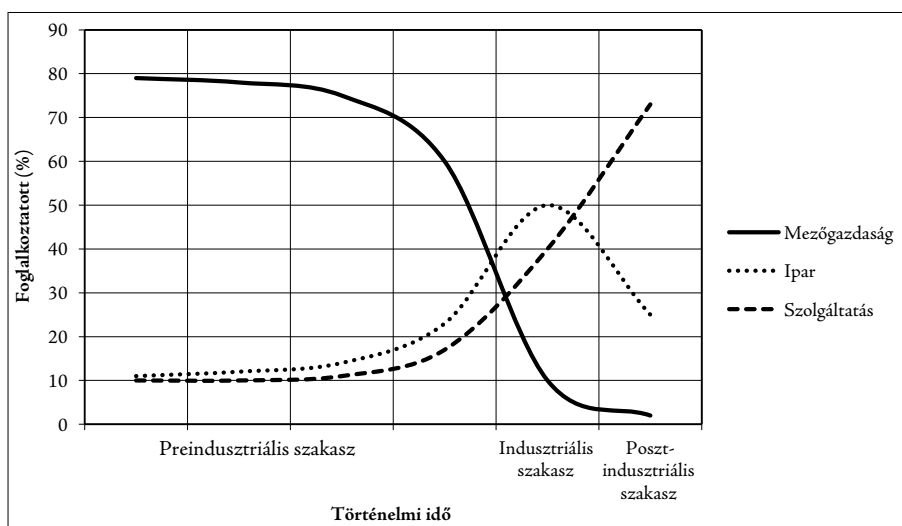
A posztindusztriális korszak sajátosságai

A '60-as évek a posztindusztriális korszak kezdete a fejlett világban.

A gazdasági fejlődést történelmi időtávlatban vizsgálva a foglalkoztatási szerkezet jelentős átalakulását figyelhetjük meg. Kezdetben az emberek döntő többsége a mezőgazdaságban dolgozik, majd az ipar veszi át a dominanciát, s végül a szolgáltatások válnak a foglalkoztatás meghatározó szektorává. A foglalkoztatási szerkezet ezen változása mögött mélyebb társadalmi és gazdasági átalakulások húzódnak meg.

Daniel Bellt szokták a posztindusztriális korszak első kutatójának tekinteni, s ő annak a felosztásnak a megteremtője, amely szerint három fejlődési szakaszt különböztethetünk el a társadalmi, gazdasági fejlődésben: a preindusztriális, az indusztriális és a

⁴ „(...) a jóm kippúri háború, mely során az Egyiptom és Szíria vezette arab koalíció megpróbált visszavágni Izraelnek az 1967-es hatnapos háborúban elszenvedett vereségért. A 19 napig tartó küzdelem során – mely 25 év alatt már a negyedik arab–izraeli fegyveres konfliktus volt – a zsidó állam végül győzedelmeskedni tudott a túlerő felett, sikerével pedig Egyiptom elnökét, Anver Szadatot arra sarkallta, hogy később béketárgyalásokat kezdjen Izraellel.” (Tarján é. n.)

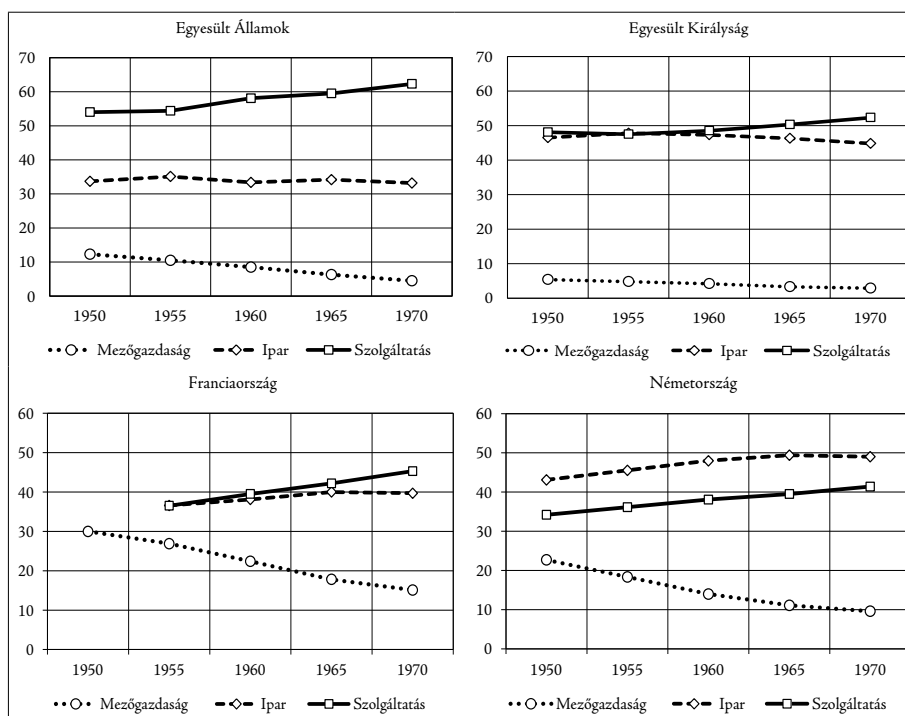
2. ábra: A társadalmi, gazdasági fejlődés Bell-féle szakaszai (Forrás: saját szerkesztés)

posztindusztriális szakaszt. Az indusztriális szakaszt Bell (2001) árutermelő társadalomnak, a posztindusztriális szakaszt pedig szolgáltató társadalomnak is nevezi.

A posztindusztriális korszak tehát az ipari foglalkoztatottak arányának csökkenését és a szolgáltatásokban dolgozók kibővülését hozza magával. Tegyük hozzá, hogy e változások mögött, mint ahogy korábban a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának csökkenése mögött is a termelékenység növekedése áll (amelyet a tudomány, a technika, a technológia fejlődése alapoz meg). Tehát egyre kevesebb emberrel tud a mezőgazdaság és az ipar egyre többet termelni.

A posztindusztrializálódás a társadalom számos folyamatára hatással van. A változások egyik meghatározó mozgatórugója a szolgáltatásoknak az ipari termeléstől jelentősen különböző jellege. A szolgáltatásoknak az áruktól eltérő sajátosságai közismertek: a „szolgáltatások nem tárgyiasultak, nem választhatók szét, változékonyak és romlandók” (Kotler 2002: 479). A szolgáltatások jelentős része decentralizált létesítmények létrehozását igényli. Az ipart a koncentrált telepítés jellemezte, a szolgáltatásokat viszont a fogyasztókhoz közel, tehát decentralizáltan kell elhelyezni, s ennek nyomán az indusztriális korszakra jellemző munkaerő-vándorlás lelassul. Az ipari foglalkoztatás visszaszorulásával kiszélesedő szolgáltatások – itt elsősorban a szoros kapcsolatra épülő szolgáltatásokra gondolunk – a kereslethez igazodóan decentralizáltak, a kereslet mennyiségét és minőségét a fogyasztók erősen differenciált és szubjektív igényei határozzák meg. A szolgáltatások a szétszórt, sokszínű és gyorsan változó fogyasztói igények (a divatváltozások) miatt nehezen tervezhetők mind a kapacitást, mind a tartalmat tekintve, ami kihat az ágazatban dolgozók foglalkoztatási biztonságára.

A posztindusztrializálódás radikálisan megváltoztatja a fejlett országok társadalmi szerkezetét. A harmadik szektor kiterjedésével az ipari munkásság eltűnőben van, miközben az alkalmazotti réteg egyre nő. A társadalom belső konfliktusvonalai a régi osztályellentétekről áthelyeződnek a jóléti állam belső elosztási konfliktusainak területére (Bayer 1996).

3. ábra: Néhány fejlett ország foglalkoztatási szerkezete szektorok szerint 1950–1970 (Forrás: Monthly Labor Review Reader. U.S. Department of Labor 1975 [2. Table] adatai alapján saját szerkesztés)

Ha egy pillantást vetünk a fejlett országok foglalkoztatási struktúrájára, jól látszik, hogy a 60-as években az Egyesült Államok már régen, de az Egyesült Királyság és Franciaország is már egyértelműen a posztindusztriális szakaszba lépett (3. ábra).

Ez a korszak az információs társadalom kezdete is. Mint a már idézett Bell írja: „[...] hasonlóan ahhoz, ahogy az ipari társadalom átalakító tényezői az energia, a források és a gépészeti technológia kombinációja volt, úgy a posztindusztriális társadalom stratégiai erőforrása az információ és az elméleti ismeretek.” (Bell 2001: 29.)

Egyben ez a globalizáció kialakulásának⁵ kezdeti időszaka is. Az információs folyamatok felgyorsulása a pénzügyi szolgáltatások kiterjedésével együttesen eredményezi a gazdasági globalizációt. A globalizáció gazdasági értelemben a határokon túlnyúló gazdasági tranzakciók volumenének növekedését, a javak, a szolgáltatások, a tőke, a technológia és az információ gyors – és gyakran ellenőrizhetetlen – nemzetközi áramlását jelenti. Szélesebben értelmezve „általánosan használt jelentésük szerint e fogalmak [ti. a globalizáció, illetve frankofon megfelelője, a mondializáció] a különféle akadályok, korlátok lebontásával az egész világra kiterjedő, azt meghatározó, egységesítő, homogenizáló tényekre, jelenségekre, folyamatokra, eljárásokra, az emberi

⁵ A modernkori globalizáció kezdetének a közgazdászok a GATT, vagyis az Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezmény 1947-es létrejöttét tekintik, ami 1995-ben a WTO, a Kereskedelmi Világszervezet megalakulásával vált teljessé.

tudás és cselekvés különböző ágazatai közötti átfogó kötelékekre, kölcsönhatásokra, interdependenciákra utalnak” (Csizmadia 2001).

A posztindusztriális korszak és a globalizáció természetesen az oktatást is alapvetően érinti. A globalizáció nyomán a tőke szabad áramlása magától értetődően hozza magával a munkaerőpiacok homogenizálódását is, s a multinacionális munkaadóknak a munkavállalók végzettségével szemben támasztott elvárásai az oktatási rendszereket is a homogenizálódás felé mozdítják el. Az oktatás globalizálódása tehát azt jelenti, hogy az egyes országok oktatásügyei – mind rendszerüket, mind pedig a tanítási-tanulási (nevelési, képzési) tevékenységeket tekintve – világszerte egyre hasonlóbba válnak egymáshoz (Kozma 1998a).

Az integrációk (mint például az EGK vagy később az EU) még inkább ugyanebbe az irányba hatnak. Az integráció lényegében nem más, mint az államok szorosabb-lazább együttműködése annak érdekében, hogy a globalizáció előnyeit kihasználják, hátrányait pedig visszaszorítsák.

A posztindusztriális korszak kibontakozásával esik egybe a középfokú oktatás kiterjedésének időszaka. (Lásd erről pl. Kozma 1998b.) „A XX. század második felében a középiskolai beiratkozások az egész világon kevesebb, mint egyötödről, az érintett korcsoport közel kétharmadára nőttek.”⁶

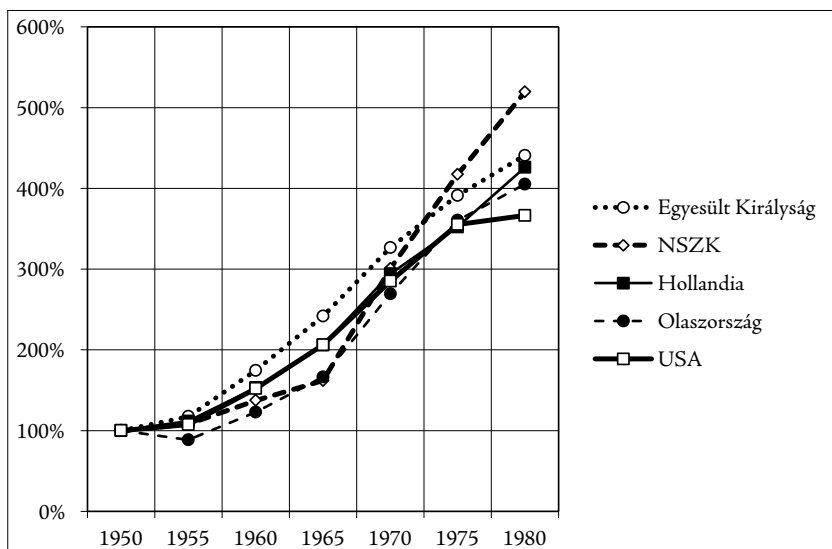
Ezzel a kiterjedéssel együtt zajlik egy másik folyamat is: a szakképzés átalakulása. A posztindusztriális kor szakképzése jól kitapinthatóan más, mint az indusztriális időszaké. A szolgáltatások kiterjedésének hatása az oktatásra kettős. Részint a képzési szint megemelkedik, részint a mély szakképzés helyébe „előszakképzés” kerül. Az iskolai képzés egyre inkább az általános képzés erősítése felé fordul, s a szakmai képzés egyre inkább a munkáltatóra marad. Az iskola feladata a képezhetőség, az átképezhetőség biztosítása, s a konkrét szakmai ismeretek elsajátítása az elhelyezkedést követő időszakra marad. Megfogalmazódik az élethosszig tartó tanulás ideája.

És a posztindusztriális korszak magával hozza a felsőoktatás tömegesedését is. A felsőoktatás tömegesedésének egyik meghatározó mozgatóereje a demokratizálódás és a középrétegek kiszélesedése. A demokratizálódás egyik eredménye a magas iskolázottsághoz való hozzájutás lehetőségének megnyílása széles néprétegek számára. Különösen a fejlett országokban – de számos fejlődő országban is – az iskolázás általános emberi jog lesz. Széles körben elfogadottá válik, hogy a posztindusztriális társadalomban nagyszámú magasan képzett diplomásra van szükség a gazdasági növekedéshez, továbbá az egészségügy és a közrend, valamint a kultúra területén (Fallis 2012). Tegyük hozzá, hogy ezek a törekvések egybekapcsolódnak azzal, hogy a baby boom fiataljai a '60-as évek végére kerülnek a felsőoktatás küszöbére.

A 60-as évek a „főiskola mindenki számára” jelszó megszületése Amerikában. 1965-ben Lyndon B. Johnson elnök aláírta a felsőoktatási törvényt, amelynek célja a főiskolák és egyetemek oktatási erőforrásainak megerősítése, valamint a felsőoktatási hallgatók pénzügyi támogatásának kiszélesítése volt.⁷ A tagállamok nagy számban építettek közösségi főiskolákat (Community college) (Selingo 2018). Franciaországban a „Grandes Ecoles” hallgatók száma ugyanezen időszak alatt közel kétszeresére nőtt

⁶ Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/education/Global-trends-in-education#ref281684> [Letöltve: 2018. 07. 07.]

⁷ Lásd: <https://ameritechfinancial.com/glossary/higher-education-act-1965/> [Letöltve: 2018. 07. 07.]

4. ábra: A százezer lakosra vetített felsőoktatási hallgatólétszám alakulása 1950-hez viszonyítva néhány fejlett országban (Forrás: az Egyesült Királyság, az NSZK, Hollandia és Olaszország adatai: *Info-Társadalomtudomány*, 2000. Vol. 49. p. 75; az USA adatai: *Digest of Education Statistics* 2008 U.S. Department of Education March 2009 adatai alapján saját számítás)

(az 1961/62-es tanév 47,5 ezer főjéről 1971/72-re 85 ezer főre) (Tót 1995). A felsőoktatási expanzió minden fejlett országban megjelenik (4. ábra).

A felsőoktatás nagyüzemmé, nagy szolgáltatóvá válik. Nemcsak a képzési szerkezetben, a szakmai és szintbeli struktúrában, hanem a minőség és a hallgatóktól igényelt erőfeszítések tekintetében is széles kínálat alakul ki. A felsőoktatás a felső- és középrétegek fiataljainak életformájává, kötelező és divatos életpályaelemévé válik, s egyre inkább kinyílik olyan rétegek felé is, amelyek korábban ki voltak zárva onnan. Sokak számára befektetés, sokak számára a társadalmi státusz emelésének vagy megőrzésének eszköze, sokak számára szórakozás, sokak számára pedig trendi divat, elvárt életformaelem. A felsőoktatás megpróbál alkalmazkodni ehhez a sokszínű, sokcélú kereslethez. Ez az alkalmazkodás azonban nem megy egyszerűen, hiszen a felsőoktatás igencsak konzervatív szféra. Az 1968-as diáklázadások egyik oka éppen ez, az alkalmazkodásnak a lassúsága. Ennek nyomán a felsőoktatás-politika igen jelentős változáson ment át a következő időszakban, amelynek mélyebb elemzésére ebben az írásban nincs lehetőségünk.

A jóléti állam és gazdaságpolitikája

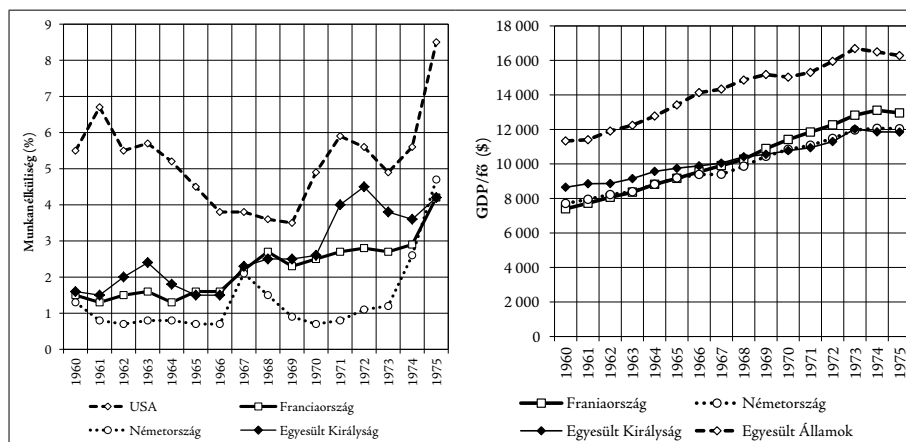
„A második világháborút követő negyedszázad során Európa történetének legnagyobb prosperitását élte át. A gazdaság növekedése mind Nyugaton, mind Keleten évi 4% körül mozgott, a gazdaság szerkezete pedig rohamléptekkel alakult át. Nyugaton a mezőgazdasági foglalkoztatás a munkaerő 23%-áról 8%-ára esett, a szolgáltatási szektoré pedig 35%-ról 45–50%-ra nőtt. Nyugat-Európa a nagy válság és a háború nélkülözései után fogyasztói társadalommá vált. [...] Gyors léptékkal haladt előre a jóléti állam kiépítése 30%-ról 50%-ra emelve az állam jóléti költségvetési kiadásait.” (Berend 2010: 1208.)

A 60-as évek tehát a jóléti állam virágzásának utolsó időszaka. Mint *Rabár* (1999: 20) írja: „A jóléti állam virágzásának időszaka a második világháború utáni időszakra tehető. Egybeesik tehát a háború utáni gazdasági fellendüléssel. Ez a fellendülés megteremtette a jóléti állam gazdasági alapjait. [...] Volt azonban egy másik, szemléleti tényező is, ami a jóléti államok elterjedését elősegítette. Ez a közgazdaság elméletének változásaival volt összefüggésben. J. M. Keynes – akinek gazdasági elmélete az 1929–1931-es világválság hatása alatt alakult ki és így az alacsony foglalkoztatottság melletti egyensúlyt vizsgálta – nemcsak szentesítette, hanem hirdette is az állami beavatkozás szükségességét a gazdaság fellendítése érdekében. Nem a jóléti állam eszméje motiválta ugyan, mégis szalonképessé tette a beavatkozót, a gazdaságot tudatosan befolyásoló államot. [...] Ez a közgazdász próféta a második világháború után mintegy harminc évig uralta a gazdaság elméletét és gyakorlatát. E két tényező: a háború utáni fellendülés és a keynesi szemlélet varázsa volt a jóléti államok virágzásának melegágya. A szociális kiadások reálértéke 1960 és 1975 között évi 6%-kal növekedett a kapitalista jóléti államokban.” Tegyük hozzá, hogy ugyanilyen ütemű növekedés jellemzi a társadalombiztosítási kiadásokat is. (Lásd *Tomka* 2009.)

Keynes nézeteinek népszerűségére mi sem jellemzőbb, minthogy 1965 decemberében a *Time* magazin őt választotta az „Év emberének” (*Wapshott* 2014: 235). Halála után 19 évvel.

A hetvenes évek közepén következett be a nagy törés, amely a hosszú ideig tartó virágzásnak véget vetett, és egyben a jóléti államot és a keynesi gazdaságpolitikát is megkérdőjelezte. A munkanélküliség emelkedett, a gazdasági növekedés megtorpant (5. ábra).

„A gazdasági válság 1970–80-as évei sajátosan egybeestek egy zajos társadalmi-politikai válsággal. A háborút követő prosperitás idejét jellemző társadalmi béke, az

5. ábra: A munkanélküliség és az egy főre jutó GDP alakulása néhány fejlett országban 1960–1975
 (Forrás: Munkanélküliség: Comparative Civilian Labor Force Statistics, 10 Countries, 1960–2004 U.S. Department of Labor Bureau of Labor Statistics May 13, 2005 <https://www.bls.gov/fls/flslforc.pdf> – GDP/fő: Maddison Database <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018> – 1990 International Geary-Khamis dollars)

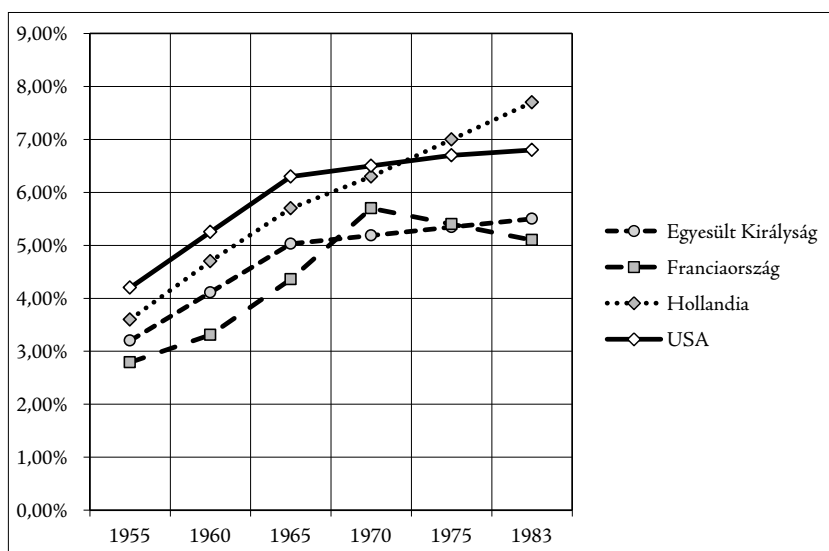
ügynevezett Sozialpartnerschaft korporatív együttműködési korszakát a szélsőséges társadalmi konfrontáció időszaka váltotta fel. Valóságos miniforradalmak játszódtak le 1968 májusában. A francia diáklázadást általános sztrájk kísérte. Németországban és Olaszországban a Vörös Brigádok bombamerényletei és gyilkosságai teremtettek politikai válsághelyzetet. 1968 és 1977 között valóságos generációs lázadás játszódott le, amikor is a háború utáni fiatal generációk fordultak szüleik generációja ellen, a beatzene, a szexuális szabadosság és a kommunák közösségi életét állítva szembe szüleik nyárspolgári fogyasztási mániája, újjgazdag stílusa, de egyben elhallgatott, sőt elhazudott náci-fasiszta, illetve kollaboráns múltjával.” (Berend 2010: 1209.)

„Az 1960-as években a jólét példa nélküli szinteket ért el. Az 1950-es évekre is igaz volt, hogy a jólét széles körben elérhetővé vált, az 1960-as években azonban már az átlagos munkás is meglehetősen jólétben élt. Mindennapossá váltak az olyan luxusok, mint a színes televízió, az utazás repülőgéppel, vagy a második autó a családban.” (Wapshott 2014: 236.) Ugyanakkor a katonai kiadások növekedése nyomán (a vietnami háború miatt) az infláció növekedett a 60-as évek végén az Egyesült Államokban, s az 1969-ben elnöki székbe került Nixon „készen állt a keynesi forradalom fölszámolására”, a kiadások drasztikus lefaragásával s a költségvetési egyensúly helyreállításával. De miután a munkanélküliség 6% fölé emelkedett, hirtelen irányt váltott, s a gazdaság stimulálására mégis növelte a költségvetési kiadásokat. Végül is Nixon is keynesiánussá vált, félve a költségvetési megszorítások okozta népszerűtlenségtől (Wapshott 2014: 237–238). Az olajárrobbanás nyomán megtorpanó gazdaságot Nixon már nem volt képes befolyásolni, az infláció és a munkanélküliség egyidejű növekedésével és a gazdaság stagnálásával utódjának, Gerald Fordnak kellett szembenézni. És ez elhozta Keynes gazdaságpolitikájának végét is. Mint Friedman mondta: „A stagflációval véget ért a naiv keynesianizmus.” (Idézi Wapshott 2014: 240.) Igaz, hogy még Carter sem tudott túllépni rajta, de – a három hezitáló elnök után – az új elnök, Ronald Reagan (1981–89) és az angol miniszterelnök Margaret Thatcher (1979–1990) már leszámolnak a keynesiánizmussal, s eljön Hayek és Friedman ideje.

A már idézett Rabár írja: „[...] a közgazdászok között elterjedtek Friedman és Hayek már korábban hirdetett libertariánus nézetei. A jóléti állam bűnbakká vált. Hirtelen minden hibája előtérbe került. A közgazdasági irodalomban mindenütt visszhangzottak a [...] kritikai észrevételek. A folyamat tehát valahogy úgy zajlott, hogy először ideológiát teremtettek a növekedés lelassulásának magyarázatához, majd a megteremtett ideológia önálló életre kelt, elszakadt a létre hozó okától és egy új szociálpolitika kiindulópontjává vált. Ez a szociálpolitika (az állami beavatkozás minimalizálása, a gondoskodás) visszautalása [...]” (Rabár 1999: 19.)

Andorka így ír erről: „Míg a 60-as években a »szociáldemokrata konszenzus« uralkodott a közvéleményben,⁸ a 70-es évek második felétől megerősödtek az állami újjraelosztással szembeni ellenséges vélemények. Ennek következtében olyan pártok és politikusok kerültek kormányra, akik a jóléti állam leépítését tűzték ki célul. Az ilyen politikai irányzatok legjellegzetesebb képviselői Ronald Reagan és Margaret Thatcher voltak. Bár majdnem minden nyugat-európai ország rákényszerült a jóléti programok

⁸ Itt azért meg kell említeni, hogy Andorka „a 60-as években »szociáldemokrata konszenzus« uralkodott a közvéleményben” megfogalmazása az országokat irányító vezetőkre és a pártokra (pártkoalíciókra) csak részben igaz – lásd Melléklet.

6. ábra: Az oktatási kiadások alakulása a GDP arányában (Forrás: Polónyi 2000)

korlátozására, a jóléti állam egészének leépítésére eddig sehol sem került sor.” (Andorka 2006: 80.)

A következmény az oktatási kiadásokban is tetten érhető, a kiadások növekedési üteme megtörik (6. ábra), miközben a felsőoktatási létszám növekedése töretlen (lásd 4. ábra). Növekedett, mert a felsőoktatás tömegesedésének motivációi nem változtak.

Befejezésül

Rövid áttekintésünkben azt igyekeztünk bemutatni, hogy a '60-as évek végére olyan társadalmi, gazdasági változások kulmináltak, amelyeknek szinte törvényszerű következményei voltak a '68-as diáklázadások.

A posztindusztrializálódás nyomán a kiszélesedő szolgáltató szféra részint munkaerő-piaci igényeivel a tömegesedés irányába tereli a közép- és felsőoktatást, részint a munkaadói szervezetek decentralizálódásával a korábban jól szervezett munkásság helyébe kiszolgáltatott, nehezebben szerveződő alkalmazotti rétegek lépnek. A gazdasági fellendülés és a keynesi gazdaságpolitika által lehetővé vált a jóléti állam kialakulása, amely ugyanakkor magasabb életszínvonalat hozott ezeknek a rétegeknek. Ez a jóléti növekedés azonban a 60-as évek végére – éppen a magas bérkiáramlás hatására is – lelassult. A jóléti állam egyfelől lehetővé tette, hogy az éppen felnövő, nagy létszámú baby-boom korosztály fiataljai nagy tömegben kerüljenek be a felsőoktatásba, másfelől szociális szolgáltatásaival megalapozta a fiatalok anyagilag független életét. Ez kedvező feltételeket teremtett annak, hogy a korábbi, kispolgári értékek helyén új társadalmi, kulturális értékek jelenjenek meg (beatmozgalom, hippimozgalom). Ugyanakkor a társadalom és intézményei (mint a felsőoktatás) nehezen alkalmazkodtak, nehezen fogadták be ezeket az új értékeket. A '68-as diákmegmozdulások ezért lobbantak fel. Ugyanakkor a '60-as évek vége és a '70-es évek már szigorodó gazdasági feltételeket hoznak. Az állam irányítási módszerei – amelyeket a háború óta a demokrácia erősö-

dése és a paternalista finanszírozás jellemzett – egyre inkább a teljesítményértékelésre és a gazdasági autonómiára épülő finanszírozás és irányítás felé mozdulnak el (lásd menedzsersializmus, pl. Kováts 2011).

A 60-as évek vége tehát fontos korszakhatár, amelyet a diáklázadások mintegy lakmuszpapírként jeleztek. Persze a korszak megítélése, az, hogy aranykor volt-e vagy nem, a politikai beállítódásoktól függően változik, amit jól érzékeltet Bill Clinton gyakran idézett mondata az időszakról: „Ha visszatekintesz a hatvanas évekre és úgy véled, hogy több jó volt, mint rossz, valószínűleg demokrata vagy. Ha úgy gondold, hogy több rossz volt, mint jó, akkor valószínűleg republikánus vagy.” (Heale 2005: 134.)

*

A szerző köszönettel tartozik Darvas Péternek (oktatási szakértő, Világbank) és Nagy Péter Tibornak (egyetemi tanár, WJLF) értékes észrevételeikért. A figyelembe nem vett javaslatok és a szövegben maradt hibák, tévedések miatt a felelősség természetesen a szerzőt terheli.

IRODALOM

- ANDORKA R. (2006) *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologiaba/ch04s08.html#id503025 [Letöltve: 2018. 07. 07.]
- BAYER J. (1996) *Politikai gondolkodás a huszadik században*. Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/02000/02006/> [Letöltve: 2018. 07. 07.]
- BELL, D. (2001) Az információs társadalom társas keretrendszere. *Információs Társadalom*, Vol. I. No. 1. pp. 3–33. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00001/pdf/infotars_2001_01_01_003-033.pdf [Letöltve: 2018. 07. 05.]
- BEREND T. I. (2010) Két válság között: Európa átalakulása 1973–2010. *Magyar Tudomány*, Vol. 171. No. 10. pp. 1208–1214.
- Comparative Civilian Labor Force Statistics, 10 Countries, 1960–2004 U.S. Department of Labor Bureau of Labor Statistics May 13, 2005. <https://www.bls.gov/fls/flslforc.pdf> [Letöltve: 2018. 02. 05.]
- CSIZMADIA S. (2001) A „mondializáció” és „globalizáció” ontológiai térképe. *Korunk*, Vol. 3. No. 12. pp. 4–27.
- Digest of Education Statistics 2008 U.S. Department of Education March 2009.
- FALLIS, G. (2012) Rethinking Higher Education: Universal Higher Education Has Been Achieved. Working Paper. www.oise.utoronto.ca/hec/UserFiles/File/WP2UniversalHE.doc [Letöltve: 2014. március.]
- HADAS M. (1997) Szex és forradalom. Egy ötvenhatos magyar emigráns az európai nemi piacon. *Replika*, No. 25. pp. 7–20. <http://www.c3.hu/scripta/replika/25/hadas.htm> [Letöltve: 2018. 07. 02.]
- HEALE, M. J. (2005) The Sixties as History: A Review of the Political Historiography. *Reviews in American History*, Vol. 33. No. 1. pp. 133–152. http://www.shirleymohr.com/JHU/Sample_Articles_JHUP/RAH_2005_33_1.pdf [Letöltve: 2018. 07. 04.]
- Info-Társadalomtudomány (2000) Vol. 49.
- KOTLER, P. H. (2002) *Marketingmenedzsment*. Budapest, KJK-Kerszöv Kiadó.
- KOVÁTS G. (2011) Menedzsersizmus kritika az angol felsőoktatásban. *Educatio*, Vol. 20. No. 4. pp. 482–497.
- KOZMA T. (1998a) Az oktatásügy globalizálódása. In: KOZMA T. (ed.) *Euroharmonizáció*. Budapest, Educatio Kiadó.

- KOZMA T. (1998b) Expanzió. *Educatio*, Vol. 7. No. 1. pp. 5–18.
- Monthly Labor Review Reader*. U.S. Department of Labor 1975. https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/bls/bls_1868_1975.pdf [Letöltve: 2018. 07. 04.]
- POLÓNYI I. (2000) Egyre többet egyre kevesebbéért. *Educatio*, Vol. 9. No. 1. pp. 43–61.
- POLÓNYI I. (2007) Piac helyett adminisztráció. *Educatio*, Vol. 16. No. 2. pp. 271–284.
- RABÁR F. (1999) A jóléti állam: emlék vagy jövő? *Magyar Szemle*, Új folyam, Vol. VIII. Nos 5–6. pp. 9–23.
- SELINGO, J. (2018) *The Third Education Revolution*. <https://www.theatlantic.com/education/archive/2018/03/the-third-education-revolution/556091> [Letöltve: 2018. 07. 04.]
- TARJÁN M. T. (é. n.) 1973. október 6. A jóm kippúri háború kezdete. *Rubicon*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1973_oktober_6_a_jom_kippuri_haboru_kezdete [Letöltve: 2018. 07. 06.]
- TOMKA B. (2009) *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_europa_tarsadalomtortenete/ch06s02.html [Letöltve: 2018. 07. 07.]
- TÓT É. (1995) Új tömegek – régi szelekció. Franciaország esete. *Educatio*, Vol. 4. No. 3. pp. 469–484.
- WAPSHOTT, N. (2014) *Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Internetes források

- [Letöltve: 2018. 07. 07.]
- <https://datamarket.com/data/set/1dic/crude-oil-avg-spot-bbl-current#!ds=1dic&display=line>
- <https://www.britannica.com/topic/education/>
- <https://ameritechfinancial.com/glossary/higher-education-act-1965/>
- <https://www.bls.gov/fls/flslforc.pdf>
- <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>

MELLÉKLET

A négy legjelentősebb fejlett országot vezető politikai erők a vizsgált időszakban a következők szerint alakultak:

Az Egyesült Államokban az 1953–1961 között regnáló republikánus elnököt, Eisenhower, 1961 és 1969 között demokrata elnökök (Kennedy, illetve Johnson) követik, majd 1969-től 1977-ig republikánus elnökök (Nixon és Ford) következnek, 1977 és 1981 között pedig ismét demokrata (Carter) elnök áll az ország élén, ezután pedig a republikánus Reagan.

Nagy-Britanniában 1951-től 1964-ig konzervatív kormányfők voltak (Churchill, Eden, Macmillan és Douglas-Home), majd 1964 és 1970 között munkáspárti (Wilson), 1970 és 1974 között a konzervatív Heath, majd 1974-től 1979-ig ismét munkáspárti (Wilson, majd Callaghan) miniszterelnök következett, 1979-től pedig a konzervatív Thatcher.

Franciaország élén 1959-től 1969-ig a nevében centrista – valójában jobboldali – De Gaulle áll államelnökként, akit az ugyancsak centrista Pompidou követ 1974-ig, majd

a republikánus párti – liberális jobboldali – Valéry Giscard d'Estaing következik, aki 1981-ig elnöke az országnak. A jobboldali elnökök után 1985-től következik a szocialista Mitterrand.

Németországot 1949-től 1969-ig kereszténydemokrata kancellárok (Adenauer, Erhard, Kiesinger) vezetik, majd 1969-től egészen 1982-ig szociáldemokraták (Brandt és Schmidt).

	1960	1965	1970	1975	1980	
USA	1961–1969 demokraták		1969–1977 republikánusok		1977–1981 demokraták	1981-től republ.
UK	1951–1964 tory	1964–1970 labour		1970–1974 tory	1974–1979 labour	1979-től tory
Francia.	1959–1974 centrista			1974–1981 republikánus		1985–1995 szocialista
Németo.	1949–1969 kereszténydemokrata		1969–1982-ig szociáldemokrata			

Az egyes országokat irányító (ill. koalíciót vezető) pártok